

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОМПОНЕНТНОЇ СТРУКТУРИ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

У статті здійснюється спроба розгляду основних аспектів компетентності. Особлива увага приділяється вивченню питання дефініції та компонентної структури компетентності. З'ясовано категоріальність та структуру ключових компетентностей та компетенцій. Визначено компонентний склад компетентності. Структуровано категорії ключових компетентностей.

Ключові слова: компетентність, компетенція, структура компетенцій, дефініції.

Постановка проблеми. Стрижневою інноваційною домінантою сучасної освітньої модернізації є компетентнісний підхід покликаний подолати прірву між освітою і вимогами життя. Ідея компетентнісно спрямованої освіти органічно пов'язана із тими педагогічними прецедентами, де утверджуються такі суспільно значущі цінності, як свобода вибору, демократичні цінності, особистісна значущість. Компетентнісно спрямована освіта визначає шляхи перебудови із екстенсивної моделі предметно-зорієнтованого "знання" на інтенсивну модель формування життєвої компетентності, до якої як одна з основоположних складових, входить батьківська компетентність. Формуванню компетентного батьківства у родинах приділяється значна увага у сучасних зарубіжних та вітчизняних дослідженнях, особливо зважаючи на посилення інтегративних тенденцій у світовій освітній практиці, що, в свою чергу, визначило актуальність дослідження цього питання.

Результати теоретичного дослідження. Поведений аналіз наукової психолого-педагогічної літератури засвідчив, що батьківству як соціально-психологічному феномену притаманні знання, практичні вміння, уявлення та переконання, що, в свою чергу, відображає інтегративну природу батьківської компетентності і виявляється в поєднанні розуміння, усвідомлення, відчуттів та дій батьків. Дослідження феномену батьківства у сім'ях зумовлено загальною активізацією тенденцій залучення родини до навчально-виховного процесу на ранніх етапах розвитку дитини, при цьому формуванню компетентності батьків має приділятися особлива увага.

Розгляд феноменологічних основ батьківської компетентності потребує окреслення загальної сутності цього поняття.

Концепція "компетентності" є досить поширеною в європейській педагогіці. В її основі лежить ідея виховання (у широкому значенні) компетентної людини, яка має не лише необхідні знання, професіоналізм, високі моральні якості, але й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання і беручи на себе відповідальність за певну діяльність.

Незважаючи на те, що терміни "компетентний", "компетентність", "компетентно" часто зустрічається в психолого-педагогічній літературі, вони не є однозначними та, за висловом деяких європейських педагогів (Г. Халаш, Дж. Куллахан та ін.), "безпроблемними". Так, угорський педагог Г. Халаш вважає, що поняття "компетентність" "включає в себе широкий спектр соціальних, комунікативних умінь, заснованих на знаннях, досвіді, цінностях, які були отримані в процесі навчання". Вчений зазначає, що це поняття акцентує "реальну здатність застосування знань" [1, с. 54].

Ірландський вчений-педагог Дж. Куллахан розуміє під компетентністю "загальні здатності, які базуються на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, які особистість розвинула шляхом навчання та практики" [1, с.56]. Він також розрізняє три терміни – уміння (competencies), навички (skills), компетентність (competence). В. Долл у роботі "Розвиваючи компетентність" визначає компетентну особистість як таку, що володіє силою та волею, які допомагають їй діяти адекватно ситуації [1].

Французький педагог Ж. Перре вживає поняття "компетентність широкого спектра", або ключові уміння, розуміючи під цим навички й уміння, які можуть використовуватися в різних ситуаціях та контекстах, притому основним є вміння опановувати нові ситуації. Згідно з концепцією Ж. Перре, компетентність – це взаємозв'язок між навичками, уміннями, ситуативною діяльністю та особистістю [1].

На думку більшості сучасних дослідників, цілісна модель компетентності складається з парціальних компетенцій, які визначаються по відношенню, перш за все, до себе як до особистості та суб'єкта життєдіяльності; по відношенню до інших людей при взаємодії з ними, і по відношенню до власної діяльності.

Так, відомі російські педагоги В. Краєвський, О. Хуторський розрізняють терміни "компетентність" і компетенція", пояснюючи, що "компетенція в перекладі з латинської "competentia" означає коло питань, щодо яких людина добре обізнана, пізнала їх і має досвід" [3].

Вчені вказують на те, що компетенція сприймається як похідне, вужче від поняття "компетентність". Компетентність у визначеній галузі – це поєднання відповідних знань і здібностей, що дозволяють обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній [2].

Інші російські дослідники С. Шишов та В. Кальней вважають, що компетентність – це здатність (уміння) діяти на основі здобутих знань, компетентність передбачає досвід самостійної діяльності на основі універсальних знань. Дослідники вважають, що компетентність відповідає найширшому колу специфіки, універсальна для різних видів діяльності й може бути умовно названою як "здатність до діяльності". Отже, поняття "компетентність" є, з їхнього погляду, інтегративним, що містить такі аспекти:

- готовність до цілепокладання;
- готовність до оцінювання;
- готовність до дії;
- готовність до рефлексії [7].

Б. Рей, автор праці "Ключові компетенції для Європи", використовує термін ключові компетенції, маючи на увазі те, як людина розуміє світ. Автор зазначає, що ключові компетенції надають можливість усвідомити різні ситуації, а також допомагають вирішити їх, застосовуючи логіку та раціоналізм отриманих знань, умінь і навичок [5]. Базові визначення п'яти ключових компетенцій представлені в цій роботі, серед них:

- політичні та соціальні компетенції;
- компетенції, пов'язані з полікультурністю сучасного суспільства;
- комунікативні компетенції (усні та писемні);
- інформаційно-технологічні (комп'ютерні) компетенції.

Означені компетенції формуються впродовж життя, їхній рівень тісно пов'язаний з освітнім рівнем та формуванням відповідних освітніх компетентностей, таких як:

- компетентність у сфері самостійної пізнавальної діяльності;
- компетентність у сфері громадсько–суспільної діяльності;
- компетентність у сфері соціально–трудової діяльності;
- компетентність у сфері культурного дозвілля;
- компетентність у побутовій сфері, яка включає аспекти власного здоров'я, сімейного побуту та ін. [7].

Українська психолого-педагогічна наука тільки починає оперувати поняттям компетентності в тому сенсі, який пропонують європейські дослідники. Більшість дослідників "компетентність" розглядають як оцінну категорію, що характеризує людину як суб'єкта професійної діяльності, її здатність успішно виконувати свої обов'язки.

Засадничі аспекти моделі ключових компетентностей розробила Європейська організація економічного співробітництва та розвитку (OECD – Organization for Economic Cooperation and Development). Ключові компетентності, на думку експертів цієї організації, – це багатовимірні утворення, що містять когнітивні, емоційні, мотиваційні та ціннісні елементи.

За класифікацією ОЕСР ключові компетентності поділяються на три категорії, – що передбачають: "автономну дію", "інтерактивне використання засобів" та "вміння функціонувати в соціально гетерогенних групах" [2].

Розгляньмо детальніше структуру трьох категорій ключових компетентностей.

Автономна дія передбачає дві основних ідеї: розвиток особистості й автономії стосовно вибору та дії в заданому контексті. Ключові компетентності, що належать до цієї сфери:

- здатність захищати і дбати про відповідальність, права, інтереси та потреби інших, що передбачає вміння робити вибір з позицій громадянина, члена сім'ї, споживача тощо;
- здатність складати і здійснювати плани й особисті проекти дозволяє визначати та обґрунтовувати цілі, що є сенсом життя та співвідносяться з власними цінностями;
- здатність діяти в широкому контексті означає, що особа усвідомлює як функціонують різні системи (контексти), власну позицію в них, можливі наслідки їх дії та врахування багатьох чинників у своїх діях [5].

Інтерактивне використання засобів передбачає розуміння низки засобів, що дають змогу особистості взаємодіяти з навколишнім світом:

- здатність інтерактивно застосовувати мову, символіку й тексти означає ефективне використання мов і символів у різноманітних формах та ситуаціях для досягнення цілей, розвиткові знань та власних можливостей. Це допомагає розуміти світ та брати участь у діалогах, а також ефективно взаємодіяти з оточенням;
- здатність використовувати знання та інформаційна грамотність;
- здатність застосовувати (нові) інтерактивні технології.

Окрім цього:

– здатність застосовувати знання й інформаційна грамотність означає ефективне використання інформації і знань, дає змогу особистості їх сприймати та застосовувати, використовувати їх як основу для формування власних можливих варіантів дії, позицій, прийняття рішень та активних дій;

– здатність застосовувати (нові) інтерактивні технології передбачає не тільки технічні здібності, ІКТ – вміння, а й обізнаність у застосуванні нових форм взаємодії з використанням технологій. Ця компетентність допомагає особистості пристосувати власну поведінку до змін у повсякденному житті.

Вміння функціонувати в соціально гетерогенних групах передбачає:

– здатність жити та взаємодіяти з іншими, що пов'язано з полікультурним суспільством у широкому сенсі. Це особливо важливо для взаємодії з суспільством, де інша культура, цінності та соціально-економічне підґрунтя;

– здатність успішно взаємодіяти з іншими дозволяє індивідуумові проявляти ініціативу, підтримувати й керувати власними взаєминами з іншими;

– здатність співпрацювати дозволяє людині разом домагатися спільних цілей;

– здатність розв'язувати конфлікти дає змогу людині сприймати конфлікти як один з аспектів людських взаємин і наближати себе для їхнього конструктивного додання [4].

На думку сучасних вчених–педагогів (Н. Бібік, О. Пометун, О. Савченко, І. Єрмакова, А. Хуторського та ін.) набуття життєво важливих компетентностей надає людині можливості орієнтуватись у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці, подальшому здобутті освіти.

Компетентнісно орієнтований підхід до формування змісту освіти став новим концептуальним орієнтиром шкіл зарубіжжя і породжує безліч дискусій як на міжнародному, так і на національному рівнях різних країн. Науковці європейських країн вважають, що набуття молоддю знань, умінь і навичок спрямоване на вдосконалення їхньої компетентності, сприяє інтелектуальному й культурному розвитку особистості, формуванню в неї здатності швидко реагувати на запити часу. Саме тому важливим є усвідомлення самого поняття компетентності, розуміння того, які саме компетентності і як їх необхідно формувати, що має бути результатом навчання.

Засадничі визначення компетентностей надають можливість зробити такі узагальнюючі висновки:

– компетентності сприяють результатам високого рівня, в першу чергу соціального рівня на шляху до успішного життя та розвиненого суспільства;

– компетентності є відповідними засобами щодо важливих, складних потреб та викликів у широкому контексті;

– компетентності є важливими для особистості;

– виокремлення та визначення поняття компетентностей пов'язане зі зміною освітньої парадигми та з кінцевим результатом будь-якого освітнього процесу чи набутого досвіду.

Аналіз міжнародних документів, науково-теоретичних напрацювань з проблеми дефініційної сутності компетентності дозволив зробити такі узагальнюючі визначення: під компетентністю розуміють спеціально структуровані знання, уміння, навички і ставлення, що їх набувають у процесі навчання. Вони дозволяють визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати, незалежно від контексту, ситуації проблеми, характерні для певної сфери діяльності. Виконуючи ці дії, розмірковуючи над їх виконанням, усвідомлюючи потребу в них та оцінюючи їх важливість для себе або для суспільства, людина тим самим розвиває компетентність в тій чи іншій життєвій сфері. Якщо сфера життя, в якій людина відчуває себе здатною ефективно функціонувати (тобто бути компетентною), є достатньо широкою, йдеться про так звані "ключові" чи життєві компетентності. Якщо ж компетентність поширюється на вузьку сферу, наприклад, у рамках певної наукової дисципліни, то можна говорити про предметну чи галузеву компетентність.

Поняття компетентності охоплює не тільки когнітивний і операціонально-технологічний складники, а й мотиваційний, етичний, соціальний та поведінковий. Воно містить результати навчання (знання й уміння), систему ціннісних орієнтацій, звички тощо; компетентності формуються в процесі навчання під впливом родини, друзів, роботи, політики, релігії, культури й ін. У зв'язку з цим реалізація компетентнісного підходу залежить від загальної освітньо-культурної ситуації. Так, на думку українських вчених–педагогів, враховуючи нинішню освітньо-культурну ситуацію, можна виділити такі узагальнені компетентності: соціальні, що пов'язані з оточенням, родиною, життям суспільства, соціальною діяльністю особистості; мотиваційні, що зумовлені внутрішньою мотивацією, інтересами, індивідуальним вибором особистості та функціональні, пов'язані з сферою знань, вміннями оперувати науковими знаннями та фактичним матеріалом [6].

Українські вчені окреслили основні ознаки ключових компетентностей, як то:

– поліфункціональність: можливість вирішувати різноманітні проблеми в різних сферах особистого й суспільного життя;

– надпредметність і міждисциплінарність: застосування у професійній діяльності, в сім'ї, у політичній сфері тощо;

– багатовимірність: охоплюють знання, розумові процеси, інтелектуальні, навчальні та практичні вміння, творчі відкриття, стратегії, технології, процедури, емоції, оцінки тощо [6].

Ключові компетентності забезпечують широку сферу розвитку особистості: її логічного, творчого та критичного мислення, самопізнання, самовизначення, самооцінки, самовиховання тощо.

Серед ключових компетентностей соціальна компетентність визначається вченими як основоположна. Вона передбачає такі здатності:

– аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце, та проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідуумів, відповідно до соціальних норм, правил, наявних в українському суспільстві, та інших чинників;

– продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції в колективі, родині, проявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими, зокрема з членами своєї сім'ї;

– застосовувати технології трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання;

– спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти і стратегії індивідуальних та колективних дій;

– визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміння емоційно налаштуватися на спілкування з іншим.

Зважаючи на те, що поняття компетентності та компетенцій не є узвичаєним у вітчизняній психолого-педагогічній науці, аналіз наукової літератури, європейських та міжнародних нормативно-правових освітніх документів дозволив визначити значущі для нашого дослідження дефініції: компетентність та компетенції.

Компетентність – це інтегрована характеристика якості особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, вміння, ставлення, поведінкові реакції. Компетентність побудована на комбінації взаємовідповідних пізнавальних відношень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань та умінь, всього, що можна мобілізувати для активної дії.

Компетенція – об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень тощо у певній сфері діяльності людини як абстрактного носія.

Варто підкреслити, що в основі всіх сучасних педагогічних концепцій стосовно компетентності лежить ідея необхідності формування компетентної особистості, здатної застосовувати знання, вміння та досвід відповідно до ситуації. Вочевидь, найбільшою мірою це стосується батьків дітей з порушеннями психофізичного розвитку, оскільки від їхньої батьківської компетентності залежить і власний життєвий шлях й освітньо-життєвий маршрут їхньої дитини.

Сьогоденне реформування освіти в Україні передбачає реалізацію компетентної парадигми, яка є визначальною в процесі оновлення європейських освітніх систем. Це потребує векторної зміни взаємодії педагогів з батьками, батьків з дітьми, зокрема:

– налагодження партнерських стосунків, які передбачають рівність у розв'язанні спільних завдань, право на активну та конструктивну позицію;

– співпрацю за оптимістичною гіпотезою розвитку та саморозвитку дитини;

– створення атмосфери спільності інтересів педагогів та батьків;

– актуалізацію педагогічного потенціалу родини на основі збагачення виховних умінь батьків, удосконалення їхньої педагогічної майстерності тощо.

Висновки

У процесі дослідження встановлено, що феномен батьківства системно детермінований, є відносно самостійною системою й одночасно складно структурованою соціально-суспільною підсистемою, яку характеризує рівневість та багатогранність. Багатогранність батьківства, як соціально-суспільного явища, має забезпечити така ознака сучасних соціально-суспільних стосунків – як компетентність. З'ясовано, що компетентність є незвичайним поняттям у вітчизняній педагогіці та психології. Науково-теоретичний пошук засвідчив, що цілісна модель компетентності характеризується структурованими знаннями, вміннями та навичками, ситуативною діяльністю та вмотивованістю й складається з парціальних компетенцій, що формуються у процесі навчання. Проведений науково-пошуковий аналіз дозволив окреслити дефініційну сутність понять компетентності – як інтегрованої характеристики якостей особистості, результативного блоку, сформованого у результаті одержаного досвіду, знань та умінь; ставлення, поведінкових реакцій та компетенції – як об'єктивної категорії, суспільно-визнаного рівня знань, умінь, навичок та ставлення у певній сфері діяльності людини як абстрактного носія.

Використані джерела

1. Демчук О.О. Детермінанти життєвої компетентності як механізми розвитку особистості / О.О. Демчук // Вісн. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Сер. : Психологія. – Харків : ХНПУ, 2010. – Вип. 37. – С. 93-94.
2. Development Goals. Ukraine, Kyiv, 2003. – 27 p.
3. Краєвський В.В. Предметне і загально предметне в освітніх стандартах / В.В. Краєвський, А.В. Хугорський // Педагогіка. – 2003. – № 3. – С.3-10.
4. Крайг Г. Психологія розвитку / Г. Крайг. – 9-е видан. – СПб. : Пітер. – 2005. – 940 с. (Серія: Майстри психології).
5. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. – К., 2003. – С.45.
6. Овчарук О.В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О.В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
7. Саралієва З.Х. Соціально-психологічна суб'єктність і компетентність сім'ї / З.Х. Саралієва // Вісник ННГУ. Серія Соціальні науки. Вип. 1 (2). ННГУ. – 2002. – С. 179-189.
8. Тараненко І. Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських країн. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій (голова), І.Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
9. Чайка Г.Л. Культура спілкування / Г.Л. Чайка, Т.К. Чмут. – К., 1991. – 187 с.
10. Шишов С.Є. Моніторинг якості освіти в школі / С.Є. Шишов, В.А. Кальней. – М. : Педагогічна спільнота Росії, 2000. – 320 с.

Vakulenko I.O.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF COMPONENT STRUCTURE OF COMPETENCES

The main aspects of competence are considered in the paper. The review of phenomenological foundations of competence requires the definitional essence of this concept. Therefore, the particular attention is paid to the study of definition and component structure of competence. Categoricity and structure of key competences and skills are clarified. Component structure of competence is defined.

Although the terms "competent", "competence", "competently" are common in psychological and pedagogical literature, they are ambiguous and, according to some European and national educational specialists, they are rather multifaceted phenomena, so competencies research is relevant to the study in the future.

It is found that competence is not a common concept in domestic pedagogy. Scientific and theoretical research has shown that a holistic model of competence is characterized by structured knowledge and skills, motivation and situational activities and consists of partial competences, which are formed in the process. The scientific and search analysis has allowed to determine the definitional nature of competence concept as integrated characteristic of personality traits, efficient unit, formed as a result of the obtained experience, knowledge and skills; attitudes, behaviors and competencies as an objective category, socially recognized knowledge, skills and attitudes in a certain sphere of human activity as an abstract medium.

Key words: *competence, skills, structure of competence, definitions.*

Стаття надійшла до редакції 12.03.2015 року